

שאל פרידלנדר

פשע יסודי¹

חבר המליץ לי על המאמר "הקטכיזם של הגרמנים" מאת ההיסטוריון וחוקר השואה האוסטרלי א' דירק מוזס, שהתפרסם ב־23 במאי 2021 במגזין האינטרנט השוויצרי "היסטוריה של ההווה"². הקריאה אכן חשפה אותי לכמה דיונים חדשים המתנהלים בגרמניה ומחוץ לה מפרספקטיבה פוסט־קולוניאלית ועוסקים במשמעות ההיסטורית של השואה בקשר להיסטוריה של האלימות הקולוניאלית בכללותה.

אומנם בקיאותי בתחום זה מוגבלת, אבל נקודות המוצא הכלליות והרגשיות של החשיבה הפוסט־קולוניאלית מקובלות עליי בהחלט: אכן, העולם המערבי התעלם זמן רב מדי מעברו הקולוניאלי ומגזענותו. אבל אין פירוש הדבר שאני מקבל את מסקנותיו של דירק מוזס. רבים מהסבריו נראים לי שגויים ומטעים. רושם זה התעצם כאשר קראתי את תשובתו של מוזס על התגובות למאמרו, שהתפרסמה ב־15 ביוני באתר האינטרנט "סילבוס הפשיזם החדש" תחת הכותרת "הדיאלקטיקה של ההתמודדות עם העבר"³.

בשנות השמונים, כך כותב מוזס, הוחלף בגרמניה המערבית "הקטכיזם הישן", שגרס כי את השואה ביצע מיעוט של נאצים פנטיים, בפרשנות היסטורית מתוך ביקורת עצמית שהכירה באחריות גרמנית רחבה לפשע. מוזס טוען כי תרבות הזיכרון הגרמנית המבוססת על פרשנות זו תרמה רבות לליברליזציה של הרפובליקה הפדרלית, אלא שבשנת 2008 היא הפכה ל"קטכיזם חדש". מתוך הביקורת העצמית נוצרה דוגמה מקובעת ושמרנית שקידמה לדעתו אופנה פילושמית חדשה. דוגמה זו דורשת לכאורה תמיכה גרמנית מתמדת במדינה היהודית, אגב התעלמות גמורה מהדיכוי שישראל מדכאת את הפלסטינים.

על פי מוזס, האורתודוקסיה החדשה הזו היא היסוד להבנה העצמית של הגרמנים בימינו. היא תולדה של משא ומתן עם "אליטות אמריקאיות, בריטיות וישראליות", והיא נעשתה לדעתו תנאי להכרה הבין־לאומית בגרמניה. בפעם השנייה שהוא מזכיר את אותן "אליטות" מסתוריות, הן הופכות אצלו לאמריקאיות וישראליות בלבד – ודומה שלא במקרה. שהרי במי מדובר? ביהודים כמובן! במילים אחרות: באמצעות הציות הקפדני

¹ מאמר זה תורגם מגרסתו הגרמנית המקורית: Saul Friedländer, "Ein fundamentales Verbrechen", *Die Zeit* 28/2021, July 10, 2021, ברשותו האדיבה של *Die Zeit*.

² A. Dirk Moses, "The German Catechism", *Geschichte der Gegenwart*, May 23, 2021, <https://geschichtedergegenwart.ch/the-german-catechism/>.

³ Dirk Moses, "Dialectic of *Vergangenheitsbewältigung*", *The New Fascism Syllabus*, June 15, 2021, <http://newfascismsyllabus.com/opinions/dialectic-of-vergangenheitsbewaltigung/>.

ל"קטכיזם החדש", שמקדם תמיכה ללא סייג בישראל בשל ייחודיות השואה, גרמניה מבטיחה לעצמה "טפיחות על השכם" מצד האליטות היהודיות בישראל ובארצות הברית. אם רוצים לדון את מוזס לכף זכות, אפשר לומר שהביקורת שלו מופנית כנגד השימוש בזיכרון השואה לטובת "הגיון המדינה" הגרמני, הרציונל העליון. עם זאת, דיבורו הטעון על "אליטות" אמריקאיות וישראליות משאיר טעם רע.

ניסוחיו קונקרטיים יותר לגבי מה שהוא מכנה "הקטכיזם". טיעונו נשענים על שתי הנחות: ראשית, השואה עבור הגרמנים היא פשע ייחודי שהם "הופכים לפטיש בדומה לחפץ קדוש", כפי שכתב באתר "סילבוס הפשעים החדש";⁴ ושנית, התזה בדבר ייחודיות השואה היא לכאורה תזה צעירה יחסית, שאומנם כבשה לעצמה דרך כבר בשנות השמונים (מוזס מציין כאן, בין השאר, את "פולמוס ההיסטוריונים" בגרמניה), אבל נעשתה לעיקר אמונה רק אחרי תחילת המילניום הנוכחי.

זהו תיאור מפוקפק מכמה בחינות. אכן, היסטוריונים גרמנים וחלק הולך וגדל בציבוריות הגרמנית מכירים בייחודה של השואה עוד משנות השישים (אם כי אין זאת אומרת שיש בכך כדי "לקדש" את השמדת היהודים או לעשותה לדבר בלתי נתפס). משפט אייכמן בירושלים בשנת 1961 ומשפטי אושוויץ בפרנקפורט באמצע שנות השישים היו קריאות השכמה מוקדמות. אומנם היסטוריונים מובילים החוקרים את התקופה הנאצית כמו קרל דיטריך בראכר (Karl Dietrich Bracher), אברהרד יקל (Eberhard Jäckel), האנס מומזן (Hans Mommsen) ומרטין ברושאט (Martin Broszat) התווכחו על הגורמים לשואה, אך הם לא התווכחו על הייחודיות שלה. בסוף שנות השבעים הייתה לסדרה "שואה" של רשת הטלוויזיה האמריקאית NBC השפעה נרחבת ומשמעותית על הציבוריות הגרמנית, למרות הקיטשיות שלה. אבל היא לא מנעה את המשך קיומו של זרם עומק אנטישמי ברפובליקה הפדרלית.

מוזס ואחרים מעמידים כעת את ייחודיותה של השואה בסימן שאלה מתוך פרספקטיבת המחקר המשווה של רצח עם ועל רקע ההיסטוריה האלימה של הקולוניאליזם. אבל בניגוד לרמיזות של מוזס, השאלה אם לראות בשואה מאורע ייחודי אם לא אינה שאלה של אמונה, משום שהשואה אינה שונה מפשעים היסטוריים אחרים רק בהיבטים ספציפיים – היא שונה מהם באופן יסודי.

בסוף המאה התשע-עשרה צמח מתוך ההקשר הרחב של האנטישמיות הגוענית זרם קיצוני יותר, מיוסטון סטיוארט צ'מברליין (Houston Stewart Chamberlain) הבריטי ועד אבות המחשבה הנאצית כמו דיטריך אקארט (Dietrich Eckart) ואדולף היטלר עצמו. זרם זה ראה ב"יהודי" את התגלמות הרוע, את האויב המושבע של האנושות הארית, אויב שיש להילחם בו עד חורמה. התוצאה הצפויה של מאבק אפוקליפטי זה לא הייתה ברורה: ניצחוננו של היהודי יוביל למותה של האנושות הארית; ניצחונה של זו על היהודי יהא

⁴ Moses, "Dialectic of *Vergangenheitsbewältigung*"

גאולתה. לפיכך ביקשה האנטישמיות הנאצית לא רק להיפטר מיהודים כפרטים (תחילה באמצעות גירושם ולאחר מכן באמצעות השמדתם), אלא גם למחוק כל זכר ל"יהודי". צריך היה לטהר כל תחום בקיום האנושי: אילן היוחסין, הקשרים היום-יומיים, הפעילויות הציבוריות, הכלכלה, חיי הרוח והאומנות וכן הלאה. אפילו את הדת צריך היה להכפיף לתורת הגאולה החדשה: גורלם של יהודים מומרים היה כגורל "אחיהם לגזע"; התנ"ך עבר אריזציה וישו הפך לגואל ארי במסגרת נצרות ארית.

נראה כי בשני מאמריו מוזס מתעלם במודע מהאידיאולוגיה הנאצית ומצעדי הטיהור האובססיביים שלה. הוא מתבונן רק במטרות המעשיות של השואה כדי להוכיח שמבחינות רבות היא הייתה רצח עם כמו כל רצח עם אחר, רצח ממניעים קונקרטיים וישירים. כך למשל הוא מצטט במאמרו "הדיאלקטיקה של ההתמודדות עם העבר"⁵ את ההיסטוריון כריסטיאן גרלאך (Christian Gerlach), כדי להראות שהשמדת היהודים בשטחי ברית המועצות נועדה לאפשר התיישבות גרמנית. באותו הטקסט הוא גם שוגה בפרשנותו לספרו של וולף גרונור על אודות עבודת הפרך שאולצו גברים יהודים לבצע לאחר ליל הבדולח.⁶ למעשה זה היה רק שלב אחד ברדיפת היהודים לפני השואה.

אין ספק שלנאצים היו גם מטרות מעשיות (בראש ובראשונה עבודת הכפייה, כלומר עבודת), אבל כולן היו תמיד במסגרת "הפתרון הסופי", כלומר מחיקתם הסופית והמוחלטת של היהודים. כצעד מעשי נוסף היה יכול מוזס לציין גם את עריפת ראשם של קומיסרים סובייטים יהודים מייד לאחר הריגתם לצורך "מחקר אנתרופולוגי" באוניברסיטת הרייך בשטרסבורג. הוא גם היה יכול לציין את העובדה שאסירים יהודים במחנות הנאציים הוכנסו למי קרח כדי למדוד כמה זמן ישרדו – על מנת לשפר את שיטות ההצלה לימאים גרמנים. אבל עם כל זאת הנאצים מעולם לא ויתרו על המטרה הגדולה: ביולי 1944, כאשר עמד הצבא האדום בשערי ורשה ובעלות הברית המערביות כבר היו בנורמנדי, עוד נתפסו קהילות הדייגים היהודיות הזעירות באיים היווניים רודוס וקוס. אנשיהן הועברו בסירה איטית לאתונה וממנה שולחו ברכבת לאושוויץ ונרצחו שם בגז.

במיוחד הטקסט השני שלו,⁷ לבלוג "סילבוס הפשיזם החדש", יוצר את הרושם שמוזס תר אחר כל שימוש אפשרי במילים "קולוניזציה" ו"אימפריאליזם" כדי לחבר אותן איכשהו עם גורלם של יהודי אירופה: היו יהודים גרמנים שחלמו על קולוניות; בעיני הנאצים הפכו היהודים את גרמניה לקולוניה שלהם; מנקודת המבט של הגרמנים, רוב היהודים שנרצחו לא היו גרמנים אלא זרים, בעיקר מזרח-אירופים, כלומר עבדים של האימפריה הנאצית; השמדתם של כל היהודים נועדה להבטיח את ביטחונה של האימפריה הגרמנית בעתיד וכן הלאה.

⁵ שם.

⁶ Wolf Gruner, *Jewish Forced Labor Under the Nazis: Economic Needs and Racial Aims, 1938–1944*, New York: Cambridge University Press (2013)

⁷ Moses, "Dialectic of *Vergangenheitsbewältigung*"

האם כל זה הכרחי כדי לייחד תשומת לב לקורבנות אלימות אחרים בהיסטוריה? כדי להפנות את תשומת הלב לגזענות הממשיכה להתקיים עד היום?

מוזס מנמק את ביקורתו בטענה שהטינה כלפי המהגרים (במיוחד מוסלמים) והאמונה הגזענית בעליונות לבנה נפוצות מאוד בגרמניה. אינני יכול להגיב על טענה זו – כצופה מרחוק ברפובליקה הפדרלית, הידע שלי בשאלות אלו פשוט אינו רחב דיו ואינו מאפשר לי להביע עמדה מבוססת. לפיכך נותרת רק טענתו של מוזס שהתמיכה הבלתי מסויגת של גרמניה בביטחון ישראל היא רכיב אינטגרלי של "הקטכיזם החדש", שמתעלם כביכול מיחסה של המדינה היהודית לפלסטינים.

בעשרות השנים מאז 1967 תמכתי שוב ושוב בפתרון שתי המדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני והתנגדתי להתנחלויות יהודיות בשטח הכבוש. בשנת 1974, בשיחה עם שני פעילים מצרים, אפילו הצעתי לחלק שוב את ירושלים.⁸ בעקבות זאת כינו אותי כמה מבני ארצי בוגד. למרבה הצער, פתרון הסכסוך נראה היום רחוק מאוד, ולא רק בגלל המדיניות הישראלית. ניתן להבין שתסכולם של הפלסטינים הביא אותם לידי הקצנה ותמיכה הולכת וגוברת בחמאס הרדיקלי, שאינו חותר כלל להסכם עם ישראל אלא להשמדתה. כמו כמעט מחצית מאוכלוסיית ישראל, אני יכול רק לקוות להפחתת המתח בין ישראל לפלסטינים, שאולי תוביל להסכמים הדרגתיים ותפרוץ את הדרך לשלום.

אם כן, האם תמיכתה של גרמניה בביטחונה של ישראל היא טעות?

יתרה מזאת, מוזס אינו מציין שיש ליחסים האלו מסורת ארוכה: בשנת 1985, ארבעים שנה לאחר תום המלחמה, הכיר נשיא גרמניה דאז, ריכרד פון וייצוקר (Richard von Weizsäcker), באחריות ההיסטורית של גרמניה להשמדת היהודים. אבל באחריותה של גרמניה כלפי היהודים וישראל כבר הכיר קונרד אדנאואר (Konrad Adenauer) בחתימתו על הסכם השילומים עם מדינת ישראל ועם ועידת התביעות בשנת 1952.

נראה שמבחינתו של מוזס לדברים אלו יש כיום לכל היותר חשיבות היסטורית; מבחינתו הם שייכים לאתמול. תרבות הזיכרון הגרמנית שהתפתחה לאורך עשרות שנים אחרי 1945 עשתה את שלה לפי דעתו. עכשיו, לכאורה, יש לפנות מקום למשהו חדש, למבט מקיף על ההיסטוריה העולמית של האלימות במאות השנים הקודמות. בתמונה שהוא מצייר הלימודים המכונים פוסט-קולוניאליים נראים כדיסציפלינה מוחלשת, שיש להוליכה סוף-סוף לפריצת דרך כדי לעשות צדק היסטורי עם כל קורבנות האלימות.

אין ביכולתי להעריך את חשיבותה או אי-חשיבותה של התיאוריה הפוסט-קולוניאלית בגרמניה. בארצות הברית החשיבה הפוסט-קולוניאלית שמדגימים מוזס ורבים אחרים כבר כבשה מזמן את האוניברסיטאות. גם בקונגרס האמריקאי היא קנתה לה אחיזה. בו בזמן תנועות פרו-פלסטיניות ואנטי-ישראליות גבלות מאוד. במיוחד תנועת החרם (BDS) זוכה

⁸ Saul Friedländer and Mhamoud Hussein, *Arabs and Israelis: A Dialogue*, New York: Holmes & Meier (1975).

לתמיכה מצד קואליציה של קבוצות מחאה שנעשית לוחמנית יותר ויותר, לעיתים קרובות עד כדי אלימות. בקואליציה זו חברים אף חלקים מתנועת "חיי שחורים חשובים" (Black Lives Matter), אנשי אקדמיה ונבחרי ציבור.

אין ספק: לא כל מי שמתאסף תחת דגלה של הביקורת הפוסט־קולוניאלית הוא אויב של ישראל, וייתכן כי המתבטאים באופן אנטישמי במופגן אינם אלא מיעוט. ואולם בעקבות המחאות האחרונות תפחה האנטישמיות בארצות הברית לממדים מדאיגים. כך למשל בלוס אנג'לס, עיר מגוריי: בהפגנות של "חיי שחורים חשובים" נגד אלימות משטרתית בעקבות רציחתו של ג'ורג' פלויד במאי 2020 היו שכונות יהודיות המטרות העיקריות. בקהילת פיירפקס, אחת הקהילות היהודיות הוותיקות בלוס אנג'לס, הובילה את ההפגנה פרופ' מלינה עבדולה (Melina Abdullah), אחת המנהלות של ארגון "חיי שחורים חשובים"; במהלך המצעד הרסו פורעים גם בתי כנסת ועסקים של יהודים. "אין זה מקרה", כתב רב מקומי, "שההתפרעויות הסלימו כאן, בפייירפקס, השכונה המסמלת את הקהילה היהודית. אני ראיתי את המהומות בשכונת ווטס [בשנת 1965] ואת המהומות אחרי רודני קינג [בשנת 1992]. לא נגעו אז בשום בית כנסת או בית תפילה. בכתובות הגרפיטי [הפעם] נחשפה אנטישמיות בוטה".⁹

התפרצויות של שנאת יהודים המוניות ואלימות שכאלו הן תופעה חדשה יחסית בארצות הברית. למרבה הצער, נראה בינתיים שזו תופעה המלווה לעיתים תכופות מאוד את ההפגנות של "חיי שחורים חשובים". יש לתת את הדעת על כך, ובמיוחד צריכים לעשות זאת מי שמבקרים את זיכרון השואה מפרספקטיבה פוסט־קולוניאלית ומדברים ברמזים על "אליטות אמריקאיות וישראליות". האנטישמיות דאז הייתה כוח הרסני, והיא כוח הרסני גם היום, ואחת היא מאיזה כיוון היא באה.

או שמא מוזס רוצה שהלוחמנות הניכרת בארצות הברית, על השלכותיה הבלתי נשלטות, תתפרץ גם בגרמניה? קשה לי מאוד לדמיין זאת.

שאלות אלו בנוגע למשמעות ההיסטורית של השואה ולייחודיות שלה היו מאבני היסוד של הקריירה רבת ההשפעה וארוכת השנים של יהודה באואר. אני שמח על שניתנה לי ההזדמנות לצרף את מאמרי זה לגיליון המיוחד לכבודו.

תרגם מגרמנית: יואב ספיר

⁹ הרב, שמעון רייצ'יק (Shimon Raichik), מצוטט בתוך: Daniel Greenfield, "An Antisemitic Hate Wave Grows in Los Angeles", *JewishPress.com*, May 23, 2021, <https://www.jewishpress.com/indepth/columns/daniel-greenfield/an-antisemitic-hate-wave-grows-in-los-angeles/2021/05/23/>